

Dombrowszky Ninette Ábrahám áldozata (1Móz 22,1–18). A biblikus téma Chagall művészetében*

Kutatásom célja Marc Chagall bibliai témájú művének, ezen belül Ábrahám áldozatának bemutatása. A 20. századi festészet egyik meghatározó művésze, Chagall az, aki a kor szellemében magyarázza, újrafogalmazza többek között a bibliai történeteket, így Ábrahámét. Dolgozatom tárgya Ábrahám áldozata (1Móz 22. 1–18) Chagall művészetében és egyedülálló stílusa; a téma áttekintése, művészeti ábrázolásai és ezek ikonográfiai vizsgálata. Chagall bibliai tárgyú művei, egyéni értelmezése, különös, mesés világa a 20. századi bibliaillusztráció új fejezetét jelenti, ezért foglalkoztat a művész oeuvre-je, azon belül *Izsák feláldozása*. Dolgozatomban azt a művészettörténeti problémát vizsgálom, hogy a 20. század eleji modern avant-garde világában mennyire érvényesül a klasszikus tematika, ugyanakkor mennyire tér el attól Chagall esetében (1. kép).

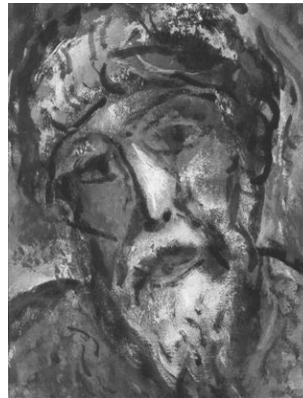
Külön fejezet indokolja az ótestamentumi képtilalom tárgyalását, hiszen ennek értelmezése az évszázadok folyamán is változott. Ehhez kapcsolódik Chagall oeuvrejét áttekintve annak vizsgálata, hogy mennyiben illeszkedik a hagyományhoz és mennyiben tér el attól. Chagall esete legalább annyira összekapcsolható a képi tilalom fogalmával, mint annak megszegésével (legalábbis a hagyományos zsidó értelmezés szerint).

Ugyanakkor, mint 20. századi modern, szabadon gondolkodó művész, korát megelőzve a Biblia interpretálásának, valamint annak képi ábrázolásának átértelmezésével előrevetítette a mai zsidó-keresztény Európa fogalmát. Chagall harmóniát teremtett a szinte összeegyeztethetetlennek tűnő ellentétek között. Képes volt áthidalni az évszázadok során egyre nagyobb szakadékokat a különböző vallások, ideológiák és nem utolsósorban művészeti elképzelések között. Integráló képességével azt a vágyát fogalmazta meg, hogy az emberiség egyetlen békés családban éljen ezen a földön.

Indokolt tehát az ikonográfiai módszertani megfontolás alkalmazása, a téma vallástörténeti áttekintése. Foglalkozom a téma korai ábrázolásaival: a Dura Europos-ban feltárt zsinagógafreskókkal, a római katedrafreskókkal, a Beth Alphában talált padlómozaikkal, a miniatúraábrázolásokkal kezdve.

A klasszikus tematika: Izsák feláldozásának zsidó és keresztény értelmezése, az ószövetségi Izsák és az újszövetségi Jézus párhuzama Chagall művészetében is tetten érhető. Tudjuk, hogy Chagall sokat utazott és a helyszínen, eredetiben tanulmányozhatta például Lorenzo Ghiberti firenzei Battistero bronzkapuját, vagy éppen Rembrandt művészetét. Az előbbiek szintén feldolgozták *Izsák feláldozását* és a Jézussal való párhuzam nyomán követhető alkotásaikban.

A történetnek, illetve az áldozat aktusának kifejtése nem csupán képzőművészeti téma, hanem az iroda-

1. kép (balra). Ábrahám.
Részlet: Chagall, *Ábrahám és a három angyal*, 1950–1955, olaj, vászon, 190 x 292 cm festményéről. Nice, Musée Message Biblique Marc Chagall

2. kép (jobbra). Chagall, *Ábrahám áldozata*, részlet, 1950–1955, olaj, vászon 230 x 235 cm

lom, a teológia és a filozófia nagyjait is foglalkoztatta (Sören Kierkegaard *Félelem és reszketés*). A korai kereszténységtől fogva számos megjelenítése ismert, a fontosabb típusok legjellegzetesebb emlékeit kutattam. Tekintettel a téma vallástörténetileg is jelentős hatására, bemutatása nagy közkeveltségnek örvendett a késő antik, illetve az ókeresztény művészetben (3–6. század), valamivel ritkább a 6–12. században, ám népszerű maradt a következő időszakban is, egészen napjainkig. A jelenet a viszonylag problémamentesen ábrázolható bibliai momentumok közé tartozik, az esemény kevés mozzanat, alak (hegy, bokor, oltár, kéz/angyal, kos) felidézésével illusztrálható. A rendkívül széles körű ábrázolás miatt vizsgálódásomat egy-egy típusra, felfogásra szűkítettem le. Kutatásaimban a falfestészetet, a mozaikot és a miniatúrafestészetet tekintettem át, utalva a szobrászatban előforduló párhuzamokra. A műfaji és móduskategóriák (narrativitás, drámaiság), a középkori és az újkori bibliaillusztráció egy részén kívül, a későbbi korokból a *deus ex machina* mozzanatot vizsgáltam a firenzei Ghiberti kapuzaton és Rembrandtnál. Fő témám Chagall bibliaillusztrációi, monumentális festményei, valamint a mester katedrálisokban lelhető üvegablakai.

A téma megjelenik a tipológiai ciklusokban. Ábrahám áldozatát, mint Krisztus áldozatának előképét átvette a keresztény liturgia, (Biblia Pauperum), ahol mindig a történet csúcspontját – a transzcendens elemet, az isteni közbelépést – láthatjuk, párhuzamosan a keresztre feszített Jézussal.

Külön világ jelenik meg a székesegyházak (Chartres, Reims, Amiens) kora gótikus kapuzatainak szobrászati díszsein, ahol Jézus ősei között Ábrahám oldalfiguraként jelenik meg (2. kép). Izsák feláldozásának Jézus keresztáldozatával való párhuzamba állítása folytatódik a 12. század második felétől (Klosterneuburgi oltár: 1181).

Az ószövetségi történetek allegorikus-filozófiai értelmezése egészen Alexandriai Philón munkásságáig nyúlik vissza. Alexandriai Philón (i.e. 20–i. sz. 40 k.) görög-zsidó filozófus munkáiban a görög filozófia és a zsidó hagyomány ötvöződik. Mózes öt könyvéhez fűzött megjegyzéseit Platón és Arisztotelész filozófiáján keresztül értelmezi, ugyanakkor a két filozófus gondolatait a Szentíráshoz igazította. Philón *De Abraha-mae* írásában úgy érvel, hogy Ábrahám áldozata azért egyedülálló, mert őt nem a szokás vagy félelem, becsület motívumai vezérelték, hanem egyedül Isten szeretete. Philóntól veszi át az allegorikus-tipológiai írásértelmezést mindenekelőtt Órigenész, majd a későbbi egyházatyák.

A legkedvesebb fiú feláldozása nem kizárólag ótestamentumi téma, megfelelői megtalálhatóak a görög mondavilágban is: Iphigeneia történetében: a Trója ellen induló görög seregek éppen Artemisz kiengesztelésére kellett volna Agamemnón király és Klütaimnésztra leányát, Iphigeneiát feláldoznia Aulisznál, amikor a hajóhad nem tudott a szél miatt Trójába vitorlázni. De maga az istennő menti meg őt az utolsó pillanatban, és viszi papnőjének a barbár tauroszok (Krim félsziget) földjére.¹ Smith 1922-ben összegezte az ábrahái áldozat ábrázolásának típusait, ezt függelékben mellékelem.

Izsák és Jézus párhuzama. A kereszténység szemzőgéből Ábrahám hitének és fiát odaadni kész atyai áldozatvállalásának köszönhetően nyeri el az isteni szövetséget, amelynek célja a megváltás művének előkészítése. Izsák és a helyette felajánlott bárány is a helyettesítő elégtétellel (*satisfactio vicaria*) Jézus előképévé vált.

Külön fejezetben összegzem témám rabbinikus értelmezését, hiszen Chagall gyermekkorát ebben a szellemen töltötte.

Chagall sajátos bibliai értelmezése miatt festészetét vizsgálva felmerül a kérdés, mennyiben modern, mennyiben hagyományos, mennyiben zsidó és mennyiben keresztény a bibliai témára vonatkozó szemlélete, létezik-e keresztény vagy zsidó ábrázolás, vagy a mester oeuvre-jét áttekintve mindkettő. E tekintetben nehéz feladat bármelyik kategóriába sorolni a művészt. Sem Chagall, sem megbízói nem tartották meghatározónak vallási hovatartozását, világnézetét, amikor a Biblia illusztrálására, vagy éppen a katedrálisok, templomok, zsinagógák üvegablakai díszítésével bízta meg. A művészi tehetség szempontjából nincs különbség zsinagóga és katedrális között. Chagall számára az volt a fontos, hogy megtalálja az egyetemes vallás kifejezését, hangját: maga a motívum ehhez képest másodlagos jelentőségű.

Chagall világa felveti a kérdést, mi volt a titka, hogyan közelített művészetével az emberekhez. Emlékeit átformálva saját „ikonográfiát” alkotott. Párizsban, a francia szellemi élet forrongó központjában — a Montparnasse-on — tovább formálta egyéni stílusát. Hatottak rá a 20. század jelentős képzőművészeti áramlatai, a kubizmus, szürrealizmus. A szürrealizmus a két

világháború között élte virágkorát. André Breton első szürrealista kiáltványa (1924) a 19. századi realizmus változataként a három összefüggő alapeszmét fogalmazta meg: a hangulat, az álom, és az „ellenlogika” (az abszurd) jellemzésével. Ez sok művészre és íróra hatott. Eszerint a művészt meg kell szabadítani a logika kötöttségétől, a hétköznapi tudaton felüli, a mögöttes „szuperrealitásig” kell eljutni. Freud tudatalatti elmélete annyiban érvényes Chagallra, amennyiben festményei az álmai fantáziavilágát jelenítik meg.

Apollinaire Chagall képeinek láttán használta először a szürrealista kifejezést. Az 1910 körüli forrongó Párizs új technikai-formai vívmányai természetesen hatottak Chagallra, a későbbiekben is találkozásai olyan személyiségekkel, mint Max Ernst, Louis Aragon, Paul Éluard, Picasso, Foujita, Cocteau, Archipenko, Cendrars, Kisling, Zadkine vagy éppen Tihanyi. De a festőkön kívül itt élt Hemingway, Gershwin, Wilder, Faulkner, Joyce, T. S. Eliot, hogy csak a legismertebbeket említsem. A modern művészzel foglalkozó Gombrich, vagy éppen Werner Hofmann felveti azt a módszertani megfontolást, amely az alkotásra vonatkozóan sokkal szélesebb alkotói impulzust jelent, melynek célja a valóság egészének szellemileg történő átértékelése. Ez érvényes Chagall vallásos témaira is: meghaladja a műalkotások addig megszokott keretét, ugyanakkor témájában követi a keresztény képhagyományokat keverve saját szimbólumrendszerével.

Chagall másik arca, hogy ugyanakkor megmaradt gyermeklelkű, a teóriáktól idegenkedő festőnek, nem kereste — mint a szürrealisták, vagy dadaisták — a tudatos polgárpukkasztást. Breton írta róla, hogy „vele lép be diadalittasan a metafora a festészetbe.” A korai, oroszországi művek megalkotását követően, második párizsi korszakában egyre elismertebb lett. Képei, mintha naiv, gyermeki tisztasággal készülénének, amely spontaneitás lelkéből, szívéből jön.

Céлом továbbá, hogy a 20. századi új egyházi megnyilvánulások és a Chagall közötti kapcsolatot megvilágítsam. Párizs hatása a művész életében a szabadságot jelentette, ahol az új áramlatokat, filozófiai gondolatokat megvitathatta és dolgozhatott. Izsák feláldozása és ennek kapcsán Jézus története, valamint a kettő párhuzama a II. Vatikáni Zsinattal új szellemet hozott az Egyház megnyilvánulásában. Ennek a folyamatnak részese volt a 20. század értelmisége, filozófusai és művészei. Ennek fényében nagyobb dimenziót kap Chagall bibliaértelmezése. Ezt a gondolatot képviseli Chagall művészetével vallásos képeiben, különleges értelmezésével és stílusával.

Jacques Maritainnal, a neves XX. századi francia gondolkodóval való barátsága megvilágítja és magyarázatot ad Chagall zsidó-keresztény motívumokat megjelenítő személyes ikonográfiája kialakulására. Maritain a filozófia professzora volt a párizsi *Institut Catholique*-on (1913–40) és alkotó módon járult hozzá a keresztény bölcsélet fejlődéséhez, Aquinói Szent Tamás korszerű értelmezéséhez, az európai humanista gondolkodáshoz, katolicizmus és politika viszonyá-

3. kép (balra fent). Chagall, *Golgota*, 1912, olaj, vászon, 174 x 191 cm, Museum of Modern Arts, New York

4. kép (jobbra). Chagall, *Ábrahám áldozata*, 1950–1955, olaj, vászon, 230 x 231 cm, Nice, Musée Message Biblique Marc Chagall. Részlet: az angyal

5. kép (balra lent). Chagall, *Ábrahám áldozata*, 1950–1955, olaj, vászon, 230 x 235 cm. Nice, Musée Message Biblique Marc Chagall

nak, az emberi jogok elméletének korszerű megfogalmazásához. Maritain jó barátságban volt XXIII. János pápával (1881–1963), akinek nevéhez kötődik a II. Vatikáni Zsinat (1961–1965) összehívása. A zsinat jelentős döntéseket hozott, melyek hatása a mai napig befolyásolja a zsidó-keresztény párbeszédet és Európa kulturális gyökereinek integrálását; újragondolja az Egyház kapcsolatát a nem keresztény vallásokkal, így a zsidókkal is.

A II. Vatikáni Zsinat eszméinek méltó folytatásaként II. János Pál, Karol Jozef Wojtyła (1920–2005), lengyel pápa 2000. évi zarándokútja során bocsánatot kért az Egyház nevében mindazokért a bűnökért, melyeket a történelmi Egyház tagjai a többi vallás, Isten és embertársaik ellen követettek el.

Az Egyház új szellemiségét támasztja alá, hogy Párizs 2007-ben meghalt érseke, Jean-Marie Lustiger lengyel zsidó bevándorló családban született. Sorsuk – az egyházi vezetőé és a művészé – párhuzamba vonható.

Chagall első párizsi tartózkodásakor megismerkedett az új művészeti áramlatokkal (többek között a kubizmussal, szürrealizmussal), művészekkel, és magába szívta a 20. századelő fontos gondolatait. Először az otthonról hozott emlékképeket, a haszid-zsidó élet mindennapjait festette meg. Kuriózumként hatott ennek a zárt világnak megjelenése a modern kortárs festészetben.

A későbbiekben Chagall számára fontos céllá vált, hogy a két vallást, az Ó- és az Újszövetséget integrálja. Merész volt, szinte teljesen egyedülálló abban,

hogyan megfestette a megfeszített Krisztust és körülötte az égő falut, a menekülőket (3. kép). Chagall nagysága abban rejlik, hogy a 20. század egyik fontos vallási gondolatát, az egyesült zsidó-keresztény Európát képviselje magas színvonalon, művészi eszközeivel.

Ma már természetesnek tűnik, hogy az egyesült Európában a kontinens egyetemes nézetéről, mint zsidó-keresztény kultúráról beszélünk. Ehhez járult hozzá Chagall is bibliai tárgyú műveivel, Golgota sorozatával, a Biblia Üzenete Múzeumának megalapításával (4. kép).

Chagall a Biblia-illusztrációk megbízásakor, élete legnagyobb hatású, 1931-ben tett palesztinai utazása során látta a múltat s a jelent (és később, 1948-ban Izrael újjászületését), a fényben ragyogó ősök földjét, amely összeolvadt gyermekkorai emlékeivel. Ez ihlette a rézkarcokra és színes képeire megfestésére (5. kép). Amikor Vence-ban újraalkotta bibliai alakjait (1950–1955), már monumentális méretekben gondolkodott, szabadon, minden kötöttség nélkül. Chagall nagysága éppen abban áll, hogy átlépve minden dogmán és felekezeti különálláson, képes volt kifejezni a vallás realitását: a szenvedést és a szeretetet.

Jegyzetek

* Doktori disszertáció tézisei.

1 A motívumot Goethe is feldolgozta *Iphigénia Taurisban* című drámájában.

The Sacrifice of Abraham (Gen. 22:1–18): The Biblical Subject in Chagall's Art

The aim of my research is to present the biblical works of Marc Chagall, and within this framework his rendition of Abraham's sacrifice. Chagall, one of the most influential artists of the 20th century, explained and reformulated biblical stories. The subject of my thesis is Abraham's sacrifice (Gen 22:1–18) within Chagall's art and the unique style he used. I review the present the extant artistic illustrations of the subject, and subject them to iconographic examination. The works of Chagall that have a biblical subject, their unique interpretation, and their specific imaginative world represent a new chapter in the history of biblical illustration in the 20th century. This is the reason why I was very much taken with the oeuvre of the artist, and in this framework with the *Sacrifice of Isaac*. In my thesis I examine this problem in the context of the history of art, namely, the extent to which this classic theme prevailed in the modern avant-garde so characteristic of the early 20th century, and the extent to which it deviated from it in the case of Chagall.